

ПЪРВИЯТ ДЪРЖАВЕН СЪД

МИЛКО ПАЛАНГУРСКИ

В края на ноември 1900 г., след десетдневна кабинетна криза, привържениците на д-р В. Радославов, лидерът на либералната партия, напускат правителството и слагат край на доминацията на партията в изпълнителната и законодателната власт. Краят на т. нар. "радославистки режим" поставя началото на организационното разцепление на партията и създава условия за стартиране на механизмите за парламентарен и съдебен контрол върху мероприятията на изпълнителната власт. Обществено-политическият климат в страната е изключително подходящ за началото на съдебно разследване делата на управляващите либерали. Всички партийни и независими издания започват разследване на делата на отстранените от власт, като изтъкват действителните и раздухват техните мними престъпления.

Това е нормална практика за българския политически живот. Още след отстраняването на първото правителство през 1879 г., новодошлите на държавното кормило обвиняват своите предшественици във всички смъртни грехове и настояват за даването им под съд. Съвсем не е случаен фактът, че един от първите законодателни актове на българския парламент е приемането на Закона за съдене на министрите. До началото на века, по ред причини, благоразумието винаги е надделявало над емоциите. Но в този момент нещата стоят много по-различно.

* * *

Докато управляват, либералите допускат да се използва оръжие против български граждани по време на селските бунтове, брутално се разправят с опозицията на парламентарните и общински избори и оставят силни съмнения за извършени стопански афери. Това настройва против либералите целия политически спектър в страната. Нещо повече, през януари 1901 г., явно не без знанието на княз Фердинанд, военният министър ген. Ст. Паприков разкрива някои стопански афери, в които са замесени Т. Иванчов и Д. Тончев и в резултат на това те са принудени да напуснат правителството. Много от политическите сили разбират това събитие като сигурен знак, че княз Фердинанд няма да има нищо против, ако започнат процесуални действия срещу бившите му съветници. От своя страна, левите и по-радикално настроените части на политическия спектър нямат нужда и от това подсеждане, за да поискат парламентарно разследване. И то не закъснява.

На 16 май 1901 г. на извънредната сесия на парламента за обсъждане в пленарна зала се внася "Предложение за даване под съд на бившите министри Т. Иванчов, В. Радославов, Д. Тончев, Гр. Начович, Д. К. Вачов, М. Тенев

и П. Пешев". Предложението е внесено от видинския депутат Н. Цанов е подписано още от 45 народни представители, които представят всички парламентарни групи с изключение на стамболовистката. Това е впечатляващ факт, тъй като до подписите на прогресивнолиберали и демократи стоят имената на социалдемократи и земеделци, едно твърде рядко срещано единомислие, което затвърждава убеждението, че в този случай бившите министри няма да могат да се отърват от съдебно преследване.

Веднага прави впечатление, че в "Предложението" липсват имената на двама бивши министри с ключово значение в доминираният от либералите кабинети — министър-председателя Д. Греков и военния министър Ст. Паприков. От трибуната на парламента, Ал. Малинов оправдава този "пропуск" с мотива, "че са били прекалено доверчиви към един незаслужаващ тяхното доверие колега министър, по доклада на който са подписали едно противозаконно постановление". Въпреки декларациите, че липсва стремеж за отмъщение и политическо преследване, не може да не се отчете, че вносителите се стремят да не влизат в конфликт с княз Фердинанд, който твърдо стои зад двамата пропуснати бивши министри.

Основната цел на започнатата процедура за даване под съд на бившите министри е установяването на траен парламентарен контрол върху изпълнителната власт. Но използвания още от началото диференциран подход ясно показва, че постепенно процесът ще придобива все повече и повече политически характер. За да преодолее това впечатление, лично министър-председателят П. Каравелов прави пълна защита на още двама от бившите министри — П. Пешев и Гр. Начович, като препоръчва на парламента да не се спира на "някакви абстрактни принципи, било министерска солидарност, било революция. Има и невинни хора, които не можем да обвиним".

Либералите не са изненадани от развитието на събитията, но не са и очаквали толкова бързи действия от страна на мнозинството в парламента. Причината за "Предложението" е в доклада на специална парламентарна комисия, която разследва покупката на 110 вагона от германския комисонер Соломон Вайсемберг. Сумата за вагоните е изплатена от правителството на П. Каравелов, но то обвинява министър Д. Тончев, който е сключил сделката, за нанасяне на вреди на държавата, купувайки стари и негодни вагони. Изплатените 165 000 лева стават причина за цялостно разглеждане на управлението на либералите. Самите радослависти също имат известна вина за създаването се обществено напрежение, тъй като след изключването на Д. Тончев от партията в края на 1900 г., партийните вестници сипят обвинения от всякакъв калибър срещу бившия си партиен подпредседател.

Освен доклада за "гнилите вагони", бюджетната комисия също внася свой доклад, посветен на изразходваните суми за прибирането на възстановения от радославистите натурален десятък. Според доклада, правителството и в тази сфера е извършило редица закононарушения и неправомерно изразходване на бюджетни средства. Не случайно двата доклада се превръщат в неразделна част от "Предложението" за откриване на съдебна процедура.

От депутатите либерали, само П. Табурнов прави опит да отклони внесеното предложение, като го окачествява като "незаконно" и "квази анонимно", защото според него не са спазени редица процесуални изисквания, предвидени в Конституцията и Закона за съдене на министрите. Според П. Табурнов, двете комисии са били натоварени да проучат въпроса, а не да дават мнение и още по-малко подобно предложение. Той не забравя да повдигне въпроса за "пропуснатия" министър Ст. Паприков, за когото също настоява да бъде привлечен под отговорност. Мнозинството в XI ОНС отхвърля тези аргументи. П. Табурнов е обвинен, че е подставено лице на В. Радославов и без да се съобразяват с неговите протести, вносителите успяват да убедят голяма част от Народното събрание да пусне в ход предвидените в Закона процедурни механизми.

Всички министри получават правото да дадат писмени и устни обяснения пред парламента по отправените им обвинения, от което те се възползват (изключение прави В. Радославов) и в пространните си обяснения свалят всички обвинения, отправени против тях. В отговор на тази позиция, на 19 май 1901 г. Народното събрание избира специална следствена комисия, за да провери истинността на отправените в "Предложението" обвинения.²

Бързината, с която действа парламента, обърква либералите, още повече, че по време на дебатите в законодателното тяло от списъка на обвиняемите отпада Гр. Начович. Действията на мнозинството все повече придобиват партизански характер, впечатление, което не се заличава дори от факта, че се свалят обвиненията към подпредседателя на Централното бюро на Либералната партия П. Пешев след едно много трудно поименно гласуване.

Партийният печат на либералите се задоволява с отпечатване на стенографските протоколи на Народното събрание и лаконично оповестява, че предстоящият процес е един добре организиран "комплот срещу Либералната партия". По време на работата на анкетната комисия в. "Народни права" публикува няколко статии, в които се оборват обвиненията за извършени закононарушения от страна на либералните министри. Но общото впечатление от реакцията на радославистите е, че те не използват всички възможни средства и сили, с които разполагат, явно не вярвайки, че могат да променят предварително определения според тях сценарий. Все пак, обвиняемите (отново без участието на В. Радославов) се опитват да блокират и обезсмислят дейността на парламентарната анкетна комисия, като настояват да се изпълнят всички постановления, предвидени в Закона за съдене на министрите. Те се възползват от категоричното постановление, че комисията трябва да завърши своята работа и да внесе доклад още по време на сесията на парламента, което е гласувало нейният мандат. Но огромната изследователска работа затруднява членовете на комисията да извършват своята дейност до средата на юни 1901 г., когато приключва първата извънредна сесия на XI ОНС. За да избегне затруднението, председателят на парламента Ив. Ев. Гешов внася на 4 юни 1901 г. искането на обвинените, но като точка в дневния ред, поставена след бюджета на страната, като по този начин отлага

разглеждането и до края на месеца. След изтичането и на този срок, ръководството на парламента излиза от ситуацията, като князът, по предложение на правителството не закрива сесията на парламента, а прекъсва нейните заседания до 16 август, когато се очаква, комисията да е готова със своя доклад.³

На 17 август 1901 г. изпитателната анкетна комисия внася своя доклад от близо 400 страници, в които са систематизирани основните закононарушения, със заключение и препоръка под съд да бъдат предадени В. Радославов, Т. Иванчов, М. Тенев, и Д. Тончев. За останалите им колеги — Гр. Начович, П. Пешев, Д. Вачов, Д. Греков и Ст. Паприков комисията намира, че те са действали в кръга на своите правомощия и "не установява достатъчно тяхната престъпна умишленост". Обвинението към първите четирима е много тежко, тъй като комисията смята, че те са виновни "за нарушение на Конституцията, за измяна на Отечеството и на Короната и за нанасяне вреда на държавата за лична облага."

Против предложението на парламентарната анкетна комисия се изказва стамболовисткият лидер Д. Петков. Според него докладът имал изцяло партизански характер, липсвали каквито и да е основания и факти за предаване на бившите министри под съд. Той е убеден, че правителството иска да положи начало на една практика, която цели, след като "падне едно министерство, заместниците му да го дават под съд и унищожават. Такова тълкуване — продължава Д. Петков — каквото дава докладът на комисията, не може да доведе до друг резултат, освен до този, който Ви казах. Бъдете уверени, че ако така се приеме този доклад на комисията, щом дойдат други министри, днешното правителство ще бъде дадено тъй също на съд". С цялата си прозорливост на самобитен политик, Д. Петков не познава само в последната част на прогнозата си и то само защото в битността си на министър-председател не започва съдебно преследване на кабинетите, оглавявани от П. Каравелов и Ст. Динев в периода 1901 — 1903 г.

След едноседмични дебати парламентът вотира предложението на комисията, като само на бившия финансов министър М. Тенев е спестено обвинението в "измяна". За държавен обвинител е избран младият и напорист Ал. Малинов, а за запасен обвинител д-р Андрей Ходжов. Министърът на правосъдието побързва да поднесе за подпис на княза решението на Народното събрание. Фердинанд отказва да подпише поднесения му указ, но въпреки това на делото се дава ход.⁴

В отговор, либералите откриват пропагандна война на парламентарното решение и сипят обвинения от всякакъв род срещу П. Каравелов, когато те приемат за основен двигател и подбудител на процеса. Много често той е окачествяван в спектъра от "мръсен предател" до "зловещ демон". Епитетите от типа на "фатален човек" или "смахната личност" връщат общественото мнение към речника на периода 1886 — 1887 г. Либералите оценяват решението за създаването на Държавния съд като "груба метода за отмъщение на политическите противници" и като акт, който "може да бъде извършен само

от авантюристи и злосторници на Отечеството, Държавата и Короната". Радославистите демонстрират своята увереност, че на процеса ще бъдат оправдани, но въпреки самоуверените декларации партийното ръководство разбира, че над него е надвиснала опасност да бъде окончателно отстранено от политическия живот и организира протестна кампания.

В продължение на цялата есен на 1901 г. партийният орган публикува писма и телеграми до В. Радославов, в които по еднотипен начин се изказват "дълбокото възмущение и несъгласие" против съдебното разследване и се изказва категорична подкрепа на партийния лидер и ръководство. Централното бюро на партията дирижира тази акция, като се опитва да създаде впечатление, че местните партийни организации категорично застават зад своите ръководители. Въпреки партийната криза, кампанията раздвижва немалък брой партийни организации, стоящи до този момент в дълбока летаргия.

Освен протестната кампания, В. Радославов се опитва да отклони общественото мнение от либералите, като пуска в ход постоянно висящия след 1894 г. проблем с неизплатените от първия кабинет на К. Стоилов суми на печатница "Либерален клуб", която, макар и да функционира като акционерно дружество, е собственост на партийния шеф. Става въпрос за 20 000 лева, които бившите колеги на В. Радославов дължат на печатницата за издаването първоначално на опозиционния, а впоследствие официозен в. "Свободно слово". Искът за неизплатените суми се поддържа не от В. Радославов, а от контролираната от него администрация на печатницата и като ответници са призовани К. Стоилов заедно с всичките си министри от 1894 г.

Успехът на делото е крайно съмнителен, тъй като не съществува нито договор, нито какъвто и да е друг документ за подобно задължение на ответниците. Това принуждава В. Радославов да търси всевъзможни юридически комбинации, за да докаже своята версия. Делото се подготвя още през 1895 г., намира размах по време на управлението на либералите, но му е даден ход едва през есента на 1901 г. Липсата на доказателства кара В. Радославов да се опита да изтръгне под клетва писмени показания от Д. Тончев и Гр. Начович, от които да се вижда, че като министри, заедно със своите колеги са се съгласили да покрият разходите на в. "Свободно слово". Но след настъпилния конфликт между В. Радославов и Д. Тончев в края на 1900 т., последният оттегля своите показания и съгласие да свидетелствува в съда. С провал завършва и опитът да се спечели и Гр. Начович, тъй като старият и опитен политик отказва да поеме подобен ангажимент.

В крайна сметка, на 28 ноември 1901 г., Апелативният съд отхвърля искът на печатницата, след като всички бивши Радославови колеги полагат клетва пред съда, че не са поемали никакви задължения. В интерес на истината трябва да се отбележи, че според Гр. Начович през пролетта на 1894 г., поради изчерпване на тайните фондове, правителството е взело на свой риск заем от 20 000 лева, осигурен от финансовия министър Ив. Гешов, но излизането на В. Радославов от правителството през есента на 1894 г. довежда

до неизплащане на разходите на печатницата. К. Стоилов отказва изплащането с мотива, че администрацията на вестника не отчита никаква печалба. За да потули конфликта, К. Стоилов е отпуснал някаква сума, от която В. Радославов признава да е получил само 8 000 лева.⁵ Всички надежди на либералите, че този процес може да се превърне в контрапроцес, който да покаже непочтеността и нелоялността и на други бивши министри, остават напразни. "Домашната кавга" не събужда особен интерес сред общественото мнение, което е погълнато от много по-важни проблеми.

През октомври 1901 г. либералите получават още един сериозен удар. Следствената комисия на Държавния съд налага като мярка за неотклонение в размер от по 50 000 лева на Д. Тончев и Т. Иванчов. Дни по-късно и В. Радославов получава подобна мярка за неотклонение, но при гаранция от 20 000 лева. Поставени пред обществено недоверие и изолация, либералите си дават отговор на въпроса защо са дадени под съд. На 18 ноември 1901 г. пред 500 души в столицата В. Радославов държи двучасова реч, в която заключава, че го "обвиняват за едни дреболии, извадени от архивите на Министерството на вътрешните работи, които не интересували обществото, признало управлението на Радославова за много по-конституционно от всяко друго предшествуващо и последуващо управление у нас". В. Радославов никога не е страдал от липса на самочувствие, но тази оценка надминава всичко казано от него до този момент. Заетата позиция показва каква ще бъде и тактиката на обвиняемите по време на процесуалните действия. Бившите министри са твърдо решени да продължат линията си от времето на дебатите в парламента, където отхвърлят всички обвинения и не се признават за виновни по нито един пункт от многобройните обвинения.

През май 1902 г. новото XII ОНС отново обсъжда проблема с подсъдимите министри. Поводът е заявлението на държавния обвинител Ал. Малинов, който иска тълкуване на Закона за съдене на министрите, дали гласуваният им от предишния парламент мандат е още в сила. Въпреки умерената си линия спрямо мнозинството, радославистите не получават очакваната защита. Лидерът на демократите П. Каравелов побързва да изпари всякакви надежди за евентуално прекратяване или поне проточване на съдебния процес, като настоява държавните обвинители да продължат своята дейност до приключване на процеса. Ст. Данев побързва да защити предложението на своя предшественик.

От своя страна, П. Пешев се опитва да убеди парламента, че е необходимо да се даде друго тълкуване на чл. 8 от Закона за съдене на министрите, като определя досегашните обвинители като "частни лица", нямащи нищо общо с новото Народно събрание. Той е подкрепен със сериозни юридически доводи от Н. Мушанов, К. Досев и Д. Марков, но до така необходимата за либералите подкрепа не се достига. Единствено стамболовистите мълчат, запазвайки своето мнение за бъдещето. В крайна сметка, депутатите възприемат гледището, че двамата обвинители трябва да продължат да изпълняват своите прокурорски задължения до края на съдебния процес.⁶

През есента на 1902 г. държавният обвинител Ал. Малинов най-после окончателно завършва и публикува в обемист том Обвинителният акт против бившите министри от Либералната партия. Веднага прави впечатление, че обвиненията са сериозно смекчени — вместо формулата "измяна на Отечеството и Короната", Ал. Малинов предава на съд всички последствени с обвинението "нарушение на Конституцията". Обширният документ е резултат от работата на парламентарната и особената следствена комисия и съдържа четири части: политически престъпления; строеж на незаконни хамбари; покупка на некачествени и изцяло амортизирани локомотиви и вагони и провеждане на незаконни търгове, придружени с отпускане на субсидии.

Ал. Малинов обвинява, че лидерът на либералите с цялата си дейност е показал, че се е стремил не да спазва законността, а да организира със средства на властта своята партия. От този стремеж и дейност произтичат и политическите престъпления, които той групира в осем точки: разтурване на градски и селски съвети; заместване на разтурените съвети с лица, неотговарящи на законовите изисквания; разтурване без основания на окръжни съвети; промяна на избирателни центрове и секции; поставяне на официални кандидати за депутати чрез органите на държавната администрация; интерниране на граждани; забрана на събрания и митинги. Изброените политически престъпления се вменяват единствено във вина на Т. Иванчов и В. Радославов.

По втората част на обвинението, където се разглеждат престъпленията, извършени при събирането на натуралния десятък, като отговорни се привличат и четиримата обвиняеми. Стопанските нарушения са единадесет на брой — покупка на хамбари за зърнени храни до нужните за тях кантари, разходи, които не са лимитирани от парламента и изцяло ненужни според Ал. Малинов.

По-подробен и най-спорен е обвинителният акт във връзка с покупката на железопътните вагони и локомотиви с пълна амортизация от Германия. Според държавния обвинител, двеста и петдесетте товарни вагона и петте локомотива, доставени чрез комисионера С. Вайсемберг, са закупени от министрите Д. Тончев и Т. Иванчов единствено в името на своя "личен интерес".

Последната четвърта част от обвинителния акт разглежда някои по-малки стопански афери — нарушения при строежа на пристанището във Варна, търгът за минералните бани в столицата, даването на парична субсидия за немска морска компания и отпускане на премия за производителите на захарно цвекло без парламентарно одобрение.

Категоричният тон на обвинителния акт се базира на събраните от архивите на министерския съвет факти, но това не пречи на обвиняемите да не се признаят за виновни по време на следствието.¹

След двегодишна работа, на 1 февруари 1903 г. в салона на "Славянска беседа" започват дългоочакваните съдебни заседания. Подсъдимите привличат за свои защитници Н. Геннадиев, С. Иванчов, Хр. Ив. Попов, П. Табурнов, Ил. Вълчев, Ж. Бакалов, Й. Веселинов, Й. Титоров и С. Радев, все бивши,

настоящи и бъдещи народни представители и министри. Това е целият юридически елит на Либералната партия. Още в началото защитата се опитва да прекрати делото, като се мотивира с неконституционността на негово завеждане, липсата на княжески указ за привличане под съд и незаконността на държавните обвинители, но всички претенции на адвокатите са оставени без последствие.

Най-бурни и заангажиращи общественото мнение са дебатите върху т. нар. "политически престъпления", където главен обвиняем е В. Радославов. Той отново отхвърля всички отправени към него обвинения и с писмени доказателства и свидетелски показания се опитва да внуши на съдиите, че разтурването на общинските съвети е нещо съвсем естествено при смяна на правителствата, и то "по една практика, създадена от самото население". По повод налагането на "официални и правителствени" кандидати на народни представители, той е още по-категоричен: "Това са го правили преди нас, това ще го правят и след нас", но не пропуска случая да изнесе факти, които доказват, че при издигането на кандидатите той се е водил главно от желанието на местните привърженици на населението. Свободата на изборите по време на неговото управление той определя като пълна, мотивирайки се с факта, че в парламента има 60 опозиционни депутати. В. Радославов не пропуска да изтъкне, че ако не е била осигурената свобода, то "нямаше да се избере нито един опозиционен кандидат". Нещо, което съдиите знаят прекрасно от практиката.

Обвиненията, че е назначавал чиновници в държавния апарат без законни основания, В. Радославов категорично отхвърля, като все пак признава, че е "имало малка част, които са назначени така, както се назначават обикновено чиновниците у нас". Интердигирането на лица и забраната на митинги и събрания Т. Иванчов и В. Радославов мотивират с факта, че са имали за цел да предотвратят избухването на "революция" по повод събитията, предизвикани от въвеждането на натуралния десятък.

Останалите части на обвинението, свързани със стопански и финансови престъпления, също се разглеждат подробно. Привлечени са огромен брой свидетели и документи, на липсва "политически нерв", въпреки че министърът на финансите М. Сарафов внася иск за възстановяване на нанесени на държавата щети в размер на огромната сума от 2 361 905, 35 лв. Сума, която и най-големите оптимисти не очакват да бъде възстановена в държавния бюджет. Трябва да се изтъкне, че въпреки старанията на следствието, категорични доказателства за пряко облагодетелстване на бившите министри не се намират, което, разбира се, съвсем не означава, че разследваните случаи не пораждаат основателни съмнения за корисни действия и некомпетентност.

Речите на Ал. Малинов и на защитниците на подсъдимите се превръщат в блестящи есета, посветени на историята на понятието "министерска отговорност". Факти и исторически паралели от миналото на Англия, Франция, САЩ, Белгия и балканските държави влизат като доказателствен материал за налагането на две напълно противоположни тези. Държавните обвинители насто-

яват, съдът да разглежда постъпките на бившите министри от позицията, до каква степен те са "справедливи, честни и полезни за страната", докато защитата настоява, процесът да бъде обявен за "углавен" и се признае, че е рожба на политически страсти и злоба.

Спорът се съсредоточава до въпроса дали всяко нарушение на закон или правилник представлява нарушение на Конституцията. Докато за Ал. Малинов това е несъмнено и той тълкува Закона за съдене на министрите в този смисъл, то за адвокатите на подсъдимите Държавният съд може да бъде свикан, само "когато е нарушена някоя важна норма, която да закача строя на държавата, формата на управлението, да застрашава безопасността на страната". Според защитниците, всички останали закононарушения влизат в прерогативите на обикновените граждански съдилища, които имат възможност да запазят интереса на отделния гражданин, ако той е нарушен от действията на министрите.

Големият спор за мястото, където минава "демаркационната линия между парламента и углавната отговорност на министрите", завършва в полза на Ал. Малинов. На 4 юни 1903 г. със специална резолюция Държавният съд признава за виновни бившите министри и произнася първата в новата българска история присъда срещу бивши министри. Поставя се началото на съдебния контрол върху изпълнителната власт, контрол, превърнал се в постоянна практика, но за съжаление много неефективна и много често оцветена с "политическа боя". Т. Иванчов, В. Радославов и Д. Тончев се признават за виновни по политическите престъпления и се осъждат на осем месеца тъмничен затвор и лишаване от граждански и политически права завинаги. Държавният съд приема, че за Т. Иванчов и Д. Тончев е възможно да се ходатайства пред парламента и княза за освобождаването им от наложеното наказание, а М. Тенев е освободен от всякаква углавна отговорност. Прави впечатление, че отпадат по-голямата част от обвиненията за извършени стопански престъпления, като подсъдимите се признават за невинни, че са използвали извънметни кредити за прилагане на Закона за десятъка, строежа на хамбарите и Варненското пристанище, доставката на "гнилите вагони" и неправилно одобрените търгове. По тази причина искът на държавата за нанесени финансови щети се оставя без последствие и се признава за неоснователен.

Присъдата е силен удар срещу политическото бъдеще на Либералната партия, тъй като дискредитира почти цялото ръководство. Но ако за Д. Тончев и Т. Иванчов има надежда за бърза политическа реабилитация и възможност да останат в голямата практика, то за В. Радославов определението на Държавния съд има много по-тежки последици. Той не е предложен за евентуално помилване, с което се цели пълната му изолация от политиката. За него от този момент като първостепенна задача се очертава борбата за амнистия.

В. Радославов и партийното ръководство разгръщат широка кампания против присъдата. Почти всички функциониращи партийни организации гласуват протестни телеграми срещу организирания според тях "комплот срещу

Либералната партия". Само дни след завършването на съдебните прения, Централното бюро на партията свиква третия партиен конгрес, който също се изказва в подкрепа на осъдените. Радословистите имат причина да бързат, тъй като на 13 юни 1903 г. държавният обвинител Ал. Малинов изисква от Министерския съвет да преведе в сила издадената присъда. Но в този случай либералите намират естествен съюзник и покровител.⁸

На 6 май, когато пренията в съда вече са към своя край, след продължителна кабинетна криза, правителството на Ст. Данев подава оставка и е заменено с второто стамболовистко правителство начело с ген. Р. Петров, Народнолибералите, които са противници на съдебното преследване още от времето на парламентарната анкета, много бързо влизат в ролята на покровител. На 11 юли 1903 г., министърът на правосъдието Н. Генадиев (в първите дни на процеса, преди да заеме новия си пост, той е защитник на подсъдимите) с почтителен тон уведомява държавния обвинител, че "повереното ми Министерство намира неоснователно искането Ви да се направи потребното за изпълнение резолюцията на Държавния съд в оная част, която се отнася до лишаването от граждански и политически права на осъдените от нея бивши министри". Н. Генадиев се барикадира зад член 19 на Закона за съдене на министрите, който предвижда присъдата да бъде утвърдена от страна на Народното събрание. Предвид предстоящите парламентарни избори, народнолибералите нямат никакво намерение да се откажат от един естествен съюзник, който може да се окаже решителен за баланса на силите в новия парламент. Стамболовистите също така не пропускат момента, който им позволява да държат в постоянно напрежение и практическо подчинение либералите, които много добре разбират, че амнистията могат да очакват единствено от страна на народнолибералите. Едва ли някой е предполагал, че години по-късно В. Радославов ще трябва да връща жеста на спасилите го от "политическа смърт", но историческите превратности ще доведат до тази взаимна размяна на "добра воля" и добре разбран политически интерес.

След като спечелват парламентарните избори, въпреки че всички очакват бързо разрешаване на проблема с осъдените бивши министри, народнолибералите не бързат да гласуват амнистията, преди да са прокарали най-важните си законопроекти. Едва на 21 декември 1903 г., представители на Либералната и Народнолибералната партия внасят три законопроекта в парламента. За да се отклонят обвиненията в пристрастност, на първо място се гласува обща политическа амнистия за всички политически престъпления, извършени в периода от 1897 до 1903 година.

Другите два законопроекта са изцяло посветени на резултатите от Държавния съд. По предложение на д-р С. Иванчов, парламентаристите гласуват специален тълкувателен закон, който засяга чл. 2 от Закона за съдене на министрите. С него се възприема, че "извършеното от министър нарушение на един обикновен закон не съставлява нарушение на... Конституцията, следователно министрите могат да бъдат съдени и наказани само за нарушение на някой член на Конституцията". По този начин се забранява преследване на

министрите за техните служебни действия, като освен това законът има и обратна сила, нещо, което вносителите обясняват с намерението си да предотвратят съдебни преследвания срещу всички кабинети, управляващи страната след Ст. Стамболов.

Законопроектът на С. Иванчов е подкрепен от мнозинството и е гласуван без проблеми, както е вотиран и третият законопроект — за амнистия на осъдените министри. Д. Петков използва целия си авторитет, за да предотврати всякакви дискусии и призовава депутатите "да вотираме и тази амнистия, да турим всички на забвение, както турихме на забвение и други неща". Само за едно заседание на Народното събрание, либералите се спасяват от преследващото ги в продължение на три години дело.⁹

Коледният подарък на либералите има много голямо значение за политическата съдба на партията. Нейното ръководство получава отличния шанс да се закрепят окончателно и да предотврати всякакви атаки от вътрешнопартийно естество, както и да стабилизира партията в организационно и идейно отношение, нещо, от което радославистите се нуждаят след дълбока криза, в която изпадат след отстраняването си от власт.

Първото в новата българска история съдебно дело срещу бивши министри завършва без практически успех. Политическите фактори в страната посрещат по различен начин издадената присъда и нейното обезсилване. Трите либерални партии — Народнолибералната, Либералната и вече почти оформилата се Младолиберална категорично са против този начин за "разчистване на сметките", главно поради факта, че последните две на практика са на съдебната скамейка, но и поради дълбокото си убеждение, че със съдебни процеси, в които неминуемо прозира тясно партиен интерес, така желаният парламентарен и съдебен контрол няма да бъде постигнат. Народнолибералите, претърпели гонения след оставката на Ст. Стамболов, са най-твърдите привърженици на линията за недопускане на съдебни процеси против бившите управници на страната и ще бъдат в основата на амнистирането на своите бивши колеги и политически противници.

От своя страна, т. нар. "русифилски лагер", главно демократи и цанковисти, подкрепяни и от левите политически сили, ще приемат присъдата като напълно закономерна и като сериозно предупреждение към бъдещите управници за необходимостта да се спазват точно законите и Конституцията. Поведението им е обяснимо, тъй като те са в основата на парламентарната анкета и възбуждането на съдебното дело, и не случайно ще са сред най-отявлените противници на амнистията и години по-късно, Демократическата партия ще обезсили тълкувателния закон.

По-умерените и неутрални обществени и политически кръгове, изхождайки от българската политическа действителност, са далеч от мисълта, че присъдата ще изиграе ролята на панацея за всички недъзи на управлението, но все пак смятат, че тя е една поука за бъдещите министри. Най-сполучливо това мнение изразява в. "Дневник": "Урокът бе даден. Целта бе постигната. Този съд прогласи: всеки, който на власт разтури един общински съвет, кой-

то стесни свободата на избирателите, било даже на един гражданин, който интернира едно лице във от строго предвидените в специалния за това закон случаи, който възбрани едно публично събрание на гражданите и пр. — нарушава законите и затова той трябва да се накаже” и апелира за амнистия, която да покаже великодушие.¹⁰

Урокът бе даден, но не бе разбран. Съдебните процеси ще се превърнат в постоянна практика на българския политически живот, закононарушенията, за които тримата министри са осъдени, остават в политическата практика и то в много по-големи размери. Цялата първа половина на ХХ век преминава под знака на поредица съдебни дела срещу бивши министри, но нито едно от тях няма да постигне поставената цел и в крайна сметка само създават условия и настроения за бъдещ реванш. Все пак, в началото на века нравите са много по-меки от онези, които ще се въдворят в периода след Първата и особено след Втората световна война.

Като че ли най-доволен от процеса е княз Фердинанд. Той никъде, никога и по никакъв начин не се ангажира с това дело. Вярно е, че неговото поведение може да се тълкува като знак на съгласие с началото на процесуалните действия, но в същото време отказва да сложи своя подпис под указа, който утвърждава решението на парламента за предаване под съд на бившите министри. Но не забравя да утвърди гласуваната от ХІІІ ОНС амнистия. Целта му е прозрачна, но трябва да признаем, че е ефективно постигната — политическите сили се самоограничават, преследват, осъждат и амнистират, а той остава встрани, избягвайки дори ролята си на арбитър, дадена му от конституционните порядки. Това му позволява да постави между себе си и общественото мнение цялата гама от политически партии като не обособено, самостоятелно действащо и развиващо се, както и да прехвърли върху тяхното поведение всички недъзи на политическата практика. В крайна сметка, Байганьовото ”и едните и другите са маскари”, придобива реална политическа плът сред общественото мнение, а това позволява на княз Фердинанд все повече да се изтъква и утвърждава като единствената стабилизираща, носеща спокойствие, ред и приемственост в политиката на страната фигура. Парадоксално, но факт: опитът да се въведе строг парламентарен и съдебен контрол върху изпълнителната власт, дава питателна храна за нов тласък на монархическата доминация в политическите борби.

БЕЛЕЖКИ

¹ Стенографски дневници на ХІ ОНС, І ИС, 1584-1585, 1682; Съдебното дело на бившите министри от кабинета Т. Иванчов-В. Радославов, С., 1903, т. 1, с. 180.

² СД ХІ ОНС, І ИС, 1565-1583; 1589-1591; 1597-1680; 1714-1715; Народни права, № 31, 14 април; № 141, 21 декември 1901 г.

³ Народни права № 39, 15 май; № 40, 18 май; № 41 23 май; № 50, 12 юни; № 51 14 юни; № 54, 21 юни 1901; СД ХІ ОНС, І ИД, 2266, 2832.

⁴ Пак там, 3403-3404, 3429, 3507-3522; ЦДИА, ф. 242, оп. 5, а. е. 1, л. 7, 8-10, 13.

⁵ НБКМ — БИА, ф. 14, а. е. 1, л. 89-99; Народни права № 23, 14 март; № 78, 1 септември; № 73 18 август 1901 г.

⁶ Пак там № 9, 31 октомври; № 101, 21 ноември 1901; № 3 19 януари 1902 г.; ЦДИА, ф. 313, оп. 1, а. е. 1803, л. 22; СД XII ОНС, ИИС, 502-511.

⁷ Всички престъпления са конкретизирани в: Обвинителен акт против Т. Иванчов, В. Радославов, Д. Тончев и М. Тенев, С., 1902, 5-169.

⁸ Подробности в Съдебното дело ..., т. 1, 210, 213, 219, 214, 200-202; т. II, 979-1074, 1094; ЦДИА, ф. 242, оп. 5, а. е. 1, л. 247-248; ф. 313, оп. 1, а. е. 1755, л. 1-4; Присъда на Държавния съд, С., 1903 г.; Народни права, № 42, 8 юни; № 43 12 юни, № 44 15 юни 1903 год.

⁹ ЦДИА, ф. 242, оп. 5, а. е. 1, л. 305; СД XIII ОНС, I РС, 1583-1667, 1591-1596, 1666; Амнистията не обхваща осъдените по стопански престъпления либерали — ЦДИА ф. 313, оп. 1, а. е. 142, л. 1; а. е. 412, л. 3.

¹⁰ Пак там, ф. 134, оп. 1., а. е. 331, л. 9.